

فرایند تحول امر ایلی به امر قومی در ایران

سیدقاسم حسینی

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

۱۳۹۵

سرشناسه	حسنی، سیدقاسم، ۱۳۵۴ -
عنوان و نام پدیدآور	فرایند تحول امر ایلی به امر قومی در ایران / سیدقاسم حسنی؛ ویراستار کتابون قهرمانی.
مشخصات نشر	تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، ۱۳۹۵
شابک	۹۷۸ - ۶۰۰ - ۴۵۲ - ۰۱۷ - ۱
شناسه افزوده	مشخصات ظاهری
شناسه افزوده	وضعیت فهرست نویسی
موضوع	ایلات و عشایر -- ایران -- تاریخ
موضوع	گروه‌های قومی -- ایران -- تاریخ
موضوع	قومیت -- ایران
موضوع	قشقایی -- تاریخ
بندی کتبی	DSR۶۹/ج۴ ۱۳۹۵
شماره	۴۵۱۰۷۷۰
شماره ثبت کتابخانه ملی	۹۷/۹۵۵
	رده‌بندی دیویی
	Institute for Research of Culture, Art and Communication
	Nomads -- Iran -- History
	Ethnic groups -- Iran -- History
	Ethnicity -- Iran
	Qashqa'i (Turkic people) -- History

دانشگاه مازندران

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

فرایند تحول امر ایلی به امر قومی در ایران

ناشر: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

نویسنده: سیدقاسم حسنی

ویراستار: کتابون قهرمانی

صفحه‌آرا: یحیی نشتاعلی

طراح جلد: حسین آذری

نوبت چاپ: اول - آذر ۱۳۹۵

شمارگان: ۷۰ نسخه

قیمت: ۲۶۰/۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۴۵۲ - ۰۱۷ - ۱

همه حقوق این اثر برای پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات محفوظ است.

در صورت تخلف، پیگرد قانونی دارد.

نشانی: تهران، پایین‌تر از میدان ولی عصر (عج)، خیابان دمشق، شماره ۹، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات

سندوق پستی: ۶۲۷۴ - ۱۴۱۵۵. تلفن: ۸۸۹۰۲۳۱۳. دورنگار: ۸۸۹۳۰۷۶. Email: nashr@ricac.ac.ir

فهرست مطالب

۷	مقدمه
فصل اول - تعریف مفاهیم و ویژگی‌های امر ایلی و امر قومی	
۱۵	مقدمه
۱۶	امر ایلی چیست؟
۱۷	امر قومی چیست؟
۱۸	ویژگی‌های امر ایلی
۴۳	ویژگی‌های امر قومی
فصل دوم - قدرت‌یابی امر ایلی (دوره بعد از مشروطیت)	
۵۷	مقدمه
۶۰	شواهدی از قدرت‌یابی امر ایلی
۶۴	پیامدهای قدرت‌یابی امر ایلی
۶۵	قدرت‌یابی امر ایلی و روابط آن با دیگری بیرونی
۸۷	نگرش روشنفکران ملی‌گرا درخصوص قدرت‌یابی امر ایلی
۱۰۰	نتیجه‌گیری

فصل سوم - چرخش قدرت امر ایلی (دوره کودتا)

۱۰۵	مقدمه
۱۱۱	کودتای ۱۲۹۹ شروع ساختزدایی قدرت ایلی
۱۱۳	عوامل چرخش قدرت امر ایلی
۱۳۴	نتیجه گیری

فصل چهارم - قدرت زدایی از امر ایلی (دوره دولت مدرن)

۱۳۹	مقدمه
۱۴۳	ابعاد قدرت زدایی دولت پهلوی اول بر بدنه امر ایلی
۱۴۷	دو بعد قدرت زدایی از امر ایلی
۱۶۶	شیوه های قدرت زدایی در به محتوای فرهنگی
۱۹۴	نتیجه گیری

فصل پنجم - تبدیل امر ایلی به امر قومی (نمونه موردی قشقایی)

۲۰۱	مقدمه
۲۰۶	موقعیت امر ایلی قشقایی در بعد از مشروطیت
۲۱۲	ساخت زدایی امر ایلی قشقایی در دوره پهلوی
۲۱۶	ظهور امر قومی جدید اولیه در فرایند تبدیل
۲۱۹	تأثیر دیگری ها بر فرایند تبدیل
۲۳۰	امر قومی شدن قشقایی
۲۳۴	فیروزآباد فارس شاهدی بر امر قومی قشقایی
۲۳۹	نتیجه گیری
۲۴۷	منابع و مأخذ

مقدمه

با رجوع به تاریخ ایران خواهیم دید که جامعه ایلی در ایران در کنار گونه‌های زیست شهری - روستایی یکی از ژرف‌ترین و مستحضرترین ساختارهای اجتماعی ایران بوده و نقشی مهم و تأثیرگذار بر تحولات سیاسی و اجتماعی ایران ایفا کرده است. تا شکل‌گیری دولت مدرن، حدود یک‌سوم جمعیت ایران مبتنی بر زندگی ایلی بود. این نه تنها بعد مادی جمعیتی ایران را تشکیل می‌داد، بلکه رؤسای قبایل و ایلات، سود و بیگانی را در حوزه روستایی و شهری داشته و بر الگوهای سیاسی و فرهنگی جامعه ایران تأثیر گذاشته‌اند.

امر ایلی نه تنها در چارچوب سیاسی ایفاگر نقش بود بلکه حوزه اجتماعی و اقتصادی نیز متأثر از امر ایلی بود، این تأثیرپذیری به دلیل ساختار سیاسی، اجتماعی و قضایی شکل‌دهی در این حوزه بود که می‌توانست به مثابه یک ساخت‌بندی، حوزه جامعه ایران را تنظیم کند.

تا سال ۱۳۰۰ بیشتر حوزه جغرافیایی کشور تحت کنترل ایلی بود. تنوع امر ایلی و ملوک الطوائفی مبتنی بر آن در ساخت‌بندی جامعه ایران، نقش ایفا می‌کرد و حوزه فرهنگی گوناگونی را به وجود می‌آورد که در امر سیاسی و شکل‌گیری دولت‌های سنتی امتداد می‌یافت. یعنی

همین امر ایلی که در قالب ملوک الطوائفی عمل می‌کرد و می‌توانست تنوع جدا از هم را تولید کند و به دلیل قرار گرفتن در امر سیاسی یعنی دولت به حوزه فرهنگ ایران وصل می‌شد، می‌توانست بر جامعه ایران تأثیر گذارد. این درهم رفتگی پیوند امر ایلی با امر سیاسی در ایران، باعث حفظ و انسجام ایرانی هم می‌شد.

با تغییرات و تحولاتی که از دوره مشروطیت اتفاق افتاد و ناکامی‌ای که در پی داشت نوعی از خود بیگانگی بین دولت و جامعه به وجود آمد که بر جهت‌گیری معنایی گفتمانی ملی‌گرای متأخر بود و در پی ارائه تعریفی جدید از ایران بود که از آخوندزاده، میرزا رضا کرمانی و جلال‌الدین میرزا شروع شد و در مرحله بعد با حضور روشنفکرانی چون تقی‌زاده، فروغی، داور، اسکندرمیرزا، مشیرالدوله، پیرنیا، کسروی با دفاع از نوسازی رضاخانی ادامه یافت.

تعریفی که جامعه ایران از ملوک الطوائفی می‌گرفت، این بار بعد از مشروطیت با طراحی تازه‌ای مطرح شد که بایستی ویژگی‌های ایرانیت مدرن همراه می‌شد. بنابراین، نیاز به امر سیاسی نو و جدید ضرورت داشت که نشانده خود را از امر ایلی نمی‌گرفت بلکه برعکس، این امر سیاسی نوظهور، درست در مسیبه با ایران باید عمل می‌کرد، اما چهره مشروطه به قولی متضاد (پارادوکسیکال) بود، زیرا از یک سو بافت سنتی جامعه همچنان در مقابل نوشدگی حاصل از مشروطه مقاومت می‌کرد و از سوی دیگر، نهادهای مدرن و تفکر مدرن به هر حال وارد جامعه می‌شد.

گفتمان ملی‌گرایانه که نوعی تفکر مدرن بود در ابتدا بعد از مشروطه در جست‌وجوی جذب امر ایلی از طریق نهادهای مدنی چون مجلس شورای ملی برآمد. بعد از مشروطه دوم، با تکرار حوزه قدرت امر ایلی و ناامنی و تجزیه‌گرایی و تقسیم سرزمین ایران که مسبب آن از امر ایلی و نفوذ خارجی‌ان بود روبه‌رو شد، معنی جدیدی در مقابل امر ایلی پیدا کرد و در جست‌وجوی قالب مدرنی از دولت نو و ملی بود تا حذف و محو امر ایلی را به‌سوی سرزمین ایران واحد، تغییر دهد. همین امر، ظهور دولت مدرنی را رقم زد که با پشتوانه ایدئولوژی ملی‌گرایی توانست ادغام‌سازی سرزمینی و ادغام‌سازی فرهنگی را در قبال امر ایلی انجام

دهد. اما امر ایلی‌ای که با رویکردهای گفتمانی جدید ملی‌گرایانه و دولت‌مدرن ملی روبه‌رو شد نه تنها به حذف امر ایلی منجر نشد بلکه با مقاومت و واکنش در مسیر زمانی رو به جلوی‌اش، ظهور امری جدید را رقم زد که می‌توان از آن به مثابه امر قومی نام برد. امر قومی در واقع در تقابل با امر سیاسی قرار گرفت که بر جریان ایران جدید تا به امروز نیز تأثیر گذاشت. اما جلوه‌های بیانی خود را به صورت‌های مختلف به خود گرفت. فرایند انتقال امر ایلی به امر قومی در مسیری اتفاق افتاد که هم بار ایدئولوژیک داشت و هم بر عمل پراگماتیستی متأثر بود. بررسی فرایند انتقال و تبدیل شدن امر ایلی به امر قومی در قالب این بار ایدئولوژیک (هاله‌گرایی) و عمل پراگماتیستی (دولت‌مدرن) با جریان ادغام‌سازی می‌تواند مسیر تبدیل‌شدگی را نشان دهد. مسیری که در تنوع قومی ایران با بیان‌های متنوعی تجلی یافته است.

جامعه ایلی و عشایری که در ایران نقش عمده‌ای هم در زیست اجتماعی - اقتصادی بازی می‌کرد و هم در امر سیاسی، کنگره اصلی جامعه ایران به‌شمار می‌رفت و در فرایند دولت و دولت‌سازی قدیمی و مدرن به‌شمار می‌رفت. ایفاگر نقش بنیادین بود: در ابتدا، این نقش، سکوی پرشی برای تبدیل شدن به دولتی سنتی در جامعه ایران بود که در واقع خود این امر زیستی به تشکیلات دولتی و ساخت‌وساز و مکانیسم‌های سیاسی منجر می‌شد. مثلاً اگر به تاریخ قرن‌های دولت‌سازی سنتی در ایران رجوع شود، شاهد دولت‌هایی هستیم که ریشه ایلی داشته‌اند. اما از طرفی باید گفت همین شکل زیستی که در ایران سنتی دولت‌سازی سنتی بود این بار سکوی پرشی برای دولتی مدرن شد که همین شکل مدرن امر سیاسی را این بار در برابر خود می‌دید و در فرایند رو به جلو، تحت تأثیر عواملی همچون ملی‌گرایی و مدرنیزاسیون تغییر شکل داده و به روند اجتماعی-فرهنگی دیگری تبدیل شده است. در این روند، با رواج گفتمان روشنفکرانه که بر ملی‌گرایی و مدرن‌سازی ایران تأکید می‌کرد و سیر روند اجتماع سنتی ایران را به جامعه ایران خواستار بود، خواناخواه امر ایلی که در حوزه اجتماع سنتی ایران قرار می‌گرفت، باید ضرورتاً دچار تغییر بنیادی می‌شد. این رویکردها در قالب دولت‌مدرن

جدید با پروژه ادغام‌سازی می‌توانست عملی شود که بر ضرورت مقابله با امر ایلی تأکید می‌کرد. رویکردهای جدید چه در حوزه نظری و چه عملی و در نوع پراگماتیستی در روند مدرن کردن ایران قدم بر می‌داشت و جامعه ایلات و عشایر ایران را تهدیدی عینی برای بقای ملی می‌دانست و تأکید بر لزوم بر پا کردن قدرت نظامی و ساختار دولتی متفاوت بود که بتواند امر ایلی را که تهدیدی برای مدرن شدن و ترقی ایران بود، محو و حذف سازد. با آمدن روکردهای جدید که بار ایدئولوژیک و بار عملی داشت، خواستار حذف امر ایلی در سایه دولت، امر یاسی مدرن مورد توجه قرار گرفت، زیرا این امر زیستی که معنای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در ایران داشت، ماهیت خود را در بعد از مشروطیت، طوری در اوضاع پیرامونی پراکنش و گسترش داده بود که لازم بود، تغییر کند.

امر ایلی در دوره مشروطیت، به شکلی جدید از حضور و پراکنش در قالب جدید در جغرافیای ایران توسعه یافت که به‌معنی می‌توان از قدرت‌یابی امر ایلی در ایران بعد مشروطه نام برد. بنابراین، امر ایلی در این دوره زمانی، به امری مسئله‌دار تبدیل شد، یعنی با تبدیل شدن امر ایلی به مثابه مسئله، هم در گام‌های ملی‌گرایی و روشنفکرانه و هم حوزه امر سیاسی قدرت امر ایلی جایگاه قابل ملاحظه‌ای یافت به‌طوری‌که واکنش‌های ملی‌گرایانه و روشنفکرانه و حتی حوزه امر سیاسی در دهه آخر ۱۲۹۰، یکی از مسائل را در این امر مسئله‌دار می‌دانست (کرونین، ۲۰۰۷: ۲۳) و بر چرخش قدرت امر ایلی به نفی قدرت مرکز اصرار داشت. با آغاز قرن حاضر و با کودتا و تحولی که در امر سیاسی مرکز رخ داد، چرخش قدرت امر ایلی را در پی داشت. این چرخش مسیر، قدرت‌زدایی امر ایلی را در مرحله بعدی که استقرار دولت مدرن در ایران بود، هموار می‌ساخت ولی خود (امر ایلی) به مسیر دیگر انتقال داده شد. یعنی به جای حذف و محو به ساختار اجتماعی دیگر انتقال می‌یافت. بنابراین، دوره مشروطیت را دوره قدرت‌یابی و پراکنش و هویت‌یابی امر ایلی از درون به بیرون؛ دوره کودتا را دوره چرخش قدرت امر ایلی؛ دوره پهلوی اول را دوره ادغام‌سازی امر ملی و قدرت‌زدایی امر ایلی می‌توان دانست. این مسیر تحول برای امر ایلی در واقع به معنی حذف و محو آن

نبود بلکه انتقالی بود که یک ساخت اجتماعی را به ساخت دیگر انتقال می‌داد. انتقال از امر ایلی به معنی یک ساخت به ساخت دیگر در واقع تبدیل از یک امر به امری دیگر است که در این نگارش، از آن به امر قومی یاد شده که شیوه‌های بیان ماهیت خود را به صورت‌های متفاوت در این تبدیل شدن جلوه بخشیده است. در واقع، انتقال و تبدیل که از قدرت‌یابی تا چرخش قدرت و قدرت‌زدایی امر ایلی و شدن امر قومی طی مسیر کرده، در نهایت بروز خود را بیان سیاسی و یا فرهنگی نشان دهد. شواهد امر قومی در تجربه زیست‌جهان جدید، آن تبدیل و شدن شیوه جدیدی از تعیین‌بخشی هویت و مابودگی را بروز می‌دهد و به دنبال تقویت آن است اکثر گروه‌هایی که اجتماعات سنتی (مثل امر ایلی) را در گذشته داشته‌اند، بازشته رای خمد متصور می‌شوند و سعی دارند تعیین‌بخشی هویتی جمعی‌ای را به خود ضمیمه کنند. این رگست را می‌توان نوعی مقاومت و واکنش در برابر شرایط جدید زندگی در نظر گرفت که تحت تأثیر عوامل و ظرفیت‌های درونی آن اجتماع اتفاق می‌افتد. از یک سو، امواج قدرت‌مندی از عملکردی فرهنگی، یکپارچگی و ادغام‌سازی ملی تنگ‌تر همچنان ادامه دارد که امر ایلی را به امر قومی تبدیل می‌دهد. طرح این مسئله اینگونه خواهد بود که طیف انتقال و تبدیل از امر ایلی به امر قومی می‌تواند با جلوه‌های متنوعی بیان شود که در مسیر تاریخی‌اش با عواملی روبه‌رو بوده است. به هر حال، ایران امروز، کشوری چند قومی است. درست است که جهانی‌شدن در کل و یکسای سازی ملی توسط دولت‌های مدرن امروزه بر هویت‌های محلی و یا قومی تأثیر گذار بوده است، اما سواست‌های متکثری وجود دارد که واکنش‌های خود را به شیوه‌های مختلف در پی می‌گیرد. در این نگارش، سعی شده است که سیر تحول پدیده‌ای که در برهه‌ای از زمان امر ایلی نامیده شد در برهه‌ای دیگر، امر قومی، در مسیر تاریخی‌اش بررسی شود. در واقع، تأکید این نگارش بر چگونگی تبدیل این پدیده بوده‌است. اینکه امر ایلی به امر قومی تبدیل می‌شود، حتماً به‌جنس رویارویی، تصور مرکز از پیرامون، محتوای فرهنگی آن امر ایلی، نخبگان سیاسی آن امر ایلی می‌تواند نقش داشته باشد که این تبدیل و انتقال را میسر می‌سازد.

سپاسگزاری

این بررسی، برگرفته از رساله دکتری است که به صورت کتاب در آمده است. بنابراین، بر خود لازم می دانم که از استاد ارجمندم دکتر تقی آزاد ارمکی سپاسگزاری کنم که در مسیر این بررسی راهنمایی های دقیقی ارائه داده اند و همچنین از راهنمایی های ارزشمند مشاوران محترم، دکتر مهری بهار و دکتر علی کریمی مله صمیمانه تشکر می کنم.

سیدقاسم حسینی

۱۳۹۵ - دانشگاه مازندران